

Kitap Tanıtımı ve Tenkitler

Milel ve Nihal, 18 (2), 2021

Hakan Olgun, **Hz. Musa'nın Muhalefeti: Horus'u Öldürmek**

(İstanbul: MilelNihal Yayınları, 2021), 255s.

Ülkemizde maalesef Mısırbilim Anabilim Dalı (Egyptology) olmadığı için profesyonel manada bir Mısırbilimci de yoktur. Bu da ülkemiz adına büyük bir eksiklik. Antik Mısır'la ilgili genellikle Eskiçağ Tarihi ve Hititoloji anabilim dallarında sınırlı sayıda çalışma yapılmaktadır. Son yıllarda Dinler Tarihi Anabilim dallarında da Antik Mısır araştırmalarına bir ilginin olduğu görülmektedir. Bu canlılığın uzun vadede güzel açılımlar sağlayacağı ümidindeyiz. Antik Mısır, sadece Dinler tarihçilerinin değil aslında Kur'an kıssaları bağlamında Tefsir araştırmacılarının da ilgi göstermesi gereken bir alandır. Nitekim Kur'an'da bir hayli yer tutan Yusuf ve Musa peygamberlerin hayat hikâyelerinin sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi Antik Mısır inançlarının incelenmesine bağlıdır. Böyle bir çabanın ürünü olan Prof. Dr. Hakan Olgun'un MilelNihal yayınlarından çıkan *Hz. Musa'nın Muhalefeti: Horus'u Öldürmek* adlı kitabı hem Dinler Tarihi hem de Tefsir araştırmacılarını bu alana yönlendiren çalışmalardan biri olarak yakın zamanda raflarda yerini aldı. Olgun'un kitabı giriş ve beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ana hatlarıyla Mısır mitolojisine değinilmiş, ikinci bölümde Mısır'da İsrailoğullarının tarihçesi ele alınmıştır. Üçüncü bölümde İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışı konu edilmiş, dördüncü bölümde ise Çıkış kıssasının anlamı üzerinde durulmuştur. Beşinci ve son bölümde ise Kur'an'daki tarihsel bağlam tartışılmıştır.

Olgun, önce bu çalışmayı kaleme alırken takip ettiği metodolojiyi okurlarla paylaşmakta ve Kur'an kıssalarıyla ilgili önemli bir usul kaidesine temas etmektedir. Bu da günümüzde özellikle Tefsir Anabilim dallarında kıssalarla ilgili yapılan tezlerin yöntemi ve bakış açısıyla ilgili kritik bir farklılıktır. Muhtemelen Dinler Tarihçileri

ile Tefsirciler arasındaki en temel sorun da buradaki yöntemden kaynaklanmaktadır. Bu noktada yazar haklı olarak, Kur'an kıssalarının genellikle peygamberin dile getirdiği tebliği anlama yönünde bir okumaya tabi tutulduğunu ve geçmiş peygamberin muhatap olduğu kavmin tarihsel hususiyetlerinin çoğu zaman göz ardı edildiğini belirtmektedir. Olgun'a göre "Kur'an kıssaları anakronik bir hata olarak bugünün gözüyle anlaşılmaya çalışılıp ön kabule dayanan bir yaklaşımla kıssanın içerdiği düşünülen mesaja yoğunlaşılır (s. 4)." Yazar, burada ayrıca Kur'an kıssalarındaki boşlukların İsrailiyat yorumlarıyla tamamlandığına ve Tevrat'ın bu noktada bir kaynak olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Bu noktada yazar, son iki asırdır gelişen arkeolojik, mitolojik ve etnografik çalışmalar ile peygamber kıssalarında söz konusu edilen kavimlerin tarihsel dönemlerine ışık tutulmaya başlandığına dikkat çekmektedir. Olgun, bu bilgileri kullanmak suretiyle kıssaya "karşıdan" yani peygamberin muhatap olduğu kavmin gözünden bakmanın mümkün olduğuna işaret etmektedir. Ona göre bu metodun amacı "kadim toplumların inanç, ritüel ve kutsala dair tasavvurları yani mitolojik anlatıları bağlamında peygamber kıssalarının daha iyi anlaşılması imkanına ulaşılmasıdır (s. 4). Olgun, Kur'an kıssalarının tümüne dair arkeolojik verilerin henüz bulunmadığını fakat bir fikir verebilecek derecede malzemenin gün yüzüne çıktığını, bu malzemelerin de "geleneksel ideolojik bir bakış" sebebiyle göz ardı edildiğini ifade etmektedir (s. 5). Özetle yazar, bu kitabını peygamberin muhatap aldığı kavmin tarihini, dinini, inanç esaslarını, mitolojisini ve ritüellerini dikkate alarak "karşıdan" bir gözle kaleme aldığını belirtmiş olmaktadır.

Olgun'un sözleri üzerine birkaç değerlendirmede bulunmak faydalı olacaktır. Öncelikle Kur'an kıssalarının anlaşılmasında Dinler Tarihi disiplini ve buna bağlı olarak arkeoloji, antropoloji, tarih gibi disiplinlerin öneminin her fırsatta vurgulanması gerekmektedir. Ülkemizde Kur'an kıssalarını anlama çabası yoğun bir akademik faaliyet olarak gerek Yüksek Lisans ve Doktora tezlerinde gerekse bağımsız araştırmacıların veya akademisyenlerin eserleriyle somutlaşmaktadır. Fakat Olgun'un işaret ettiği üzere Kur'an'ın mesaj merkezli bir kitap oluşundan hareketle mesaja ve tebliğin içeriğine odaklanılarak yapılan çalışmalarda ilgili kavimlerin tarihleri ve mitolojileri çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Esasen mesajın içeriğine odaklanmak için de muhatap kavmin sosyo-kültürel ve dinî

bağlamını bilmek gerekmektedir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Kur'an, bir Dinler Tarihi kitabı değildir. Kur'an'ın temel amacı insanları hem itikadi hem de ahlaki anlamda doğru yola iletmektir. Bu sebeple geçmiş kavimlerin tarihlerini kısaca ederken çok fazla detaya girmemektedir. Bununla birlikte Kur'an kıssalarında şaşırtıcı derecede ilginç bilgiler serpiştirilmiş durumdadır.

Şu hususun altını çizmemiz gerekir ki Kur'an, tarihsel gerçeklikleri mesaja kurban etmemektedir. Bir diğer ifadeyle Kur'an mesaj vermeyi merkeze alırken geçmiş medeniyetlere dair anlatılarda "yuvarlak" konuşarak, "tahmini" rakamlar vererek veya "gelişigüzel" mekânlar bildirerek tarihi gerçeklikleri tağyir etmemektedir. Özetle burada dikkat çekmek istediğimiz husus, Kur'an'daki mevcut anlatımların da Dinler Tarihi, Arkeoloji, Mitoloji ve Antropoloji gibi ilim dalları ve disiplinlerden yardım alınmadan yorumlanması halinde eksik kalacağı gerçeğidir. Ayrıca ülkemizde özellikle Tefsir araştırmacıların meselenin bu yönünü çoğunlukla tefsir kitaplarında geçtiği kadarıyla kullanmaları da kıssanın daha iyi anlaşılmasına engel olmaktadır. Bir diğer ifadeyle Taberî başta olmak üzere tefsirlerde Antik Mısır'la ilgili ne kadar bilgi varsa araştırmacılar çoğu zaman bununla yetinmektedirler. Böyle olunca Musa kıssası veya diğer kıssalar sanki zamandan ve mekândan bağımsız afaki kurgular gibi kalmaktadır. Burada yazarın da işaret ettiği bizim de vurgulamak istediğimiz husus şudur: Musa kıssası özelinde bir kıssayı analiz ettiğimizde Antik Mısır'ın mitolojisini bilmek, onların gözüyle (yazarın ifadesiyle "karşıdan") hadisenin nasıl algılandığını daha iyi anlamamıza fırsat verecektir. Böylece Musa'nın sihirbazlar karşısındaki zaferinin, Mısır tanrılarının aciz kaldığı "dokuz bela"nın onlar açısından nasıl can yakıcı bir olgu olduğu, ancak ve ancak yüzlerce yıllık bir mitolojiyle hadiseleri yorumlayan Mısırlının gözüyle bakıldığında tam olarak anlaşılabilir. İşte tam da o zaman sihirbazlarla gerçekleşen hadisenin basit bir müsabaka olmadığı, yüzlerce yıllık mitolojiden beslenen bir itikadın kökünden sarsılması ve sisteme indirilen bir darbe anlamına geldiği görülecektir. Hadiseler böyle okunduğunda Musa'nın, Mısırlıların canlarını nasıl yaktığı, onlara nasıl büyük bir meydan okumayla rest çektiği

daha iyi anlaşılacaktır.¹ Olgun'un eserindeki kurguyu bu zemin üzerine bina etmesi bu açıdan kıymetlidir. Okurların Olgun'un kitabını okurken bu bakış açısının esas alındığını bilmeleri kitabın içeriğindeki iddiaların iyi anlaşılması için son derece önem arz etmektedir. Diğer türlü yazarın Antik Mısır mitolojisine neden bu kadar yer ayırdığı anlaşılacaktır.

Kur'an'daki Musa kıssasıyla ilgili olarak yazarın giriş bölümünde dikkat çektiği hususlardan biri de muhatap olduğu kavmin statüsü açısından Hz. Musa'nın diğer peygamberlerden farklı bir risalet misyonuna sahip olmasıdır. Hz. Musa'nın diğer peygamberler gibi küçük bir beldeye gönderilmek yerine dönemin en kudretli devletinin yöneticilerine gönderildiğine dikkat çeken yazar, bu devletin "tanrısal bir öykünmeyle halkını hem dünyevi hem de manevi bir tahakküm ile kuşatmış olan beşeri bir otoriteyi" temsil ettiğini belirtmektedir. Bu sebeple yazara göre Hz. Musa, aynı zamanda ceberrut bir devletin bu ceberrutluğunu meşruiyet zemini olarak kullandığı ideolojisiyle de hesaplaşmıştır (s. 7). Bu ideoloji, Mısır'ın devlet mitolojisi yani resmi mitolojisidir. Yüzyıllardır nesilden nesile aktarılacak tahkim edilen bu ideoloji, İsrailoğullarının ezilmesinden başka ülkelerle yapılan savaşa kadar bütün faaliyetlerin de meşruiyet zeminini teşkil etmekteydi.

Olgun'un kitabının adında alt başlık olarak kullandığı "Horus'u öldürmek" ifadesinin neye tekabül ettiği ve kitabın kurgusundaki yerin açıklanması kitabın anlaşılması adına önemlidir. Antik Mısır mitolojilerinde Horus ve Seth'in mücadelesi üzerine yazılan bir metne göre Osiris'in ölümler âlemine çekilmesinden sonra büyüyen Horus hem babası Osiris'in öcünü almak hem de yeryüzünü eski düzenine kavuşturmayı planlamaktadır. Bu vakitten sonra düzeni tesis etmek isteyen Horus ile kaosun temsilcisi Seth arasında

¹ Bu bakış açısıyla yapılan diğer çalışmalar için bkz. Baki Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Kur'an'ın Tartışmalı Konuları* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2011); Yasin Meral, *Samiri'nin Buzağısı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018); Tolga Savaş Altınel, "Kur'an'ın Kavram ve Bağlam Hassasiyetine Bir Örnek Olarak İdris Peygamber", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 61 (2020): 1-29; İbrahim Emre Şamlıoğlu, "Antik Mısır Mitolojisinde Apep-Ra Düellosu ve Hz. Musa'nın Yılana Dönüşen Asası: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 61 (2020): 31-57; Mukadder Sipahioğlu, "Tevrat ve Kur'an'ı Antik Mısır Düşüncesi Işığında Okuma: Hz. Musa'nın Yılana Dönüşen Asası", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2020): 913-947.

bir mücadele başlar. Bu ikili kendilerini birer su aygırına dönüştürerek Nil Nehri'nde kavgaya başlarlar. Bu sırada Seth, Horus'un gözünü çıkarır. Bir gözünü kaybeden Horus bir mağaraya çekilir. Onu bulan Hathor, Horus'un gözünü tedavi ederek Horus ile Seth arasında tanrıların bir karar vermesini ister. Arabulucu olarak başvuru tanrılar konseyi Horus'u haklı bulurken Seth'in, işlediği suçla baş başa kalarak çöllere çekilmesine hükmeder. Bunun üzerine Horus şehirlerin ve medeniyetin yani düzenin tanrısı, Seth ise çölün ve karanlığın yani kaosun tanrısı olarak ilan edilir (s. 25). Tanrılar konseyi adına Geb, Yukarı Mısır bölgesini Seth'e ve Aşağı Mısır bölgesini ise Horus'un kontrolüne vermiştir. Geb, ayrıca Mısır'ın iki bölgesinin birleştirilmesi görevini de Horus'a vermiştir. Olgun, bu mite dayanarak şu ifadeleri kullanmaktadır: "Bu kozmogonik anlatıda Horus, Mısır krallarının iktidarının kutsal kaynağını sağlayan mitolojik figürü ifade etmektedir. Böylece Mısır kraliyet ideolojisi, Horus figürü üzerine inşa olmuştur" (ss. 24-25).

Kitabın anlaşılması için okurların öncelikle bu miti kitap boyunca zihinlerinde tutmaları gerekmektedir. Yukarıdaki mit dikkate alındığında Hz. Musa, Horus'un temsil edildiği Mısır kraliyet ideolojisine karşı mücadele etmektedir. Bir diğer ifadeyle Hz. Musa, aslında düzen ve kozmik düzenin tesis edicisi olarak kurgulanan Horus ve onun fiilî temsilcisi olarak öne çıkan firavunların yönetimini hedef alarak "Horus'u öldürmek" gibi bir çabaya girmektedir. Yazarın ifadesiyle "karşıdan" bakıldığında yani Mısırlıların gözüyle kassa incelendiğinde Hz. Musa, Seth'e tekabül etmekte ve Horus'un öldürülüp, sistemin çökertilmesi bütün düzenin yerle bir olması, bütün inançların, ritüellerin ve meşruiyetlerin sona ermesi demektir. Çünkü "Düzen ve istikrar hali yani kralın başarısı, Horus'un Mısır'da egemen olduğu anlamına gelmektedir. Kaos ve karmaşa ortamı ise Mısır yönetimini Seth'in ele geçirdiği anlamına gelir ki bu durum kralın idaresinin başarısızlığının işaretidir (s. 37)." Bu mitolojik kurguda Horus iyi olanın, Seth ise kötü olanın prototipini oluşturmaktadır. Bunun üzerinden kraliyet ideolojisini temellendiren Mısır idaresi, düzenin tesis edilmesi ve her daim istikrarın olabilmesi için Horus'un görevinin başında olmasını öngörmüştür. Zira "düzenin kurucusu Horus'tur; firavun ise Horus'un düzen kuran bedenini ifade etmiştir (s. 46)." Bu ideoloji "Horus'un gözüyle görmek" şeklinde mitleştirilirken, firavunların kendilerine tanrısallık

afetmekle kalmayıp iktidarın kutsallaştırılmasına ve halk tarafından da bu güç ve yetkinin meşru olarak görülmesine zemin hazırlamıştır (ss. 48-49, 58). Bir diğer ifadeyle Hz. Musa, Horus'u öldürmek suretiyle Antik Mısır ideolojisinin üzerine inşa edildiği zemini ayaklarının altından çekerek Mısırlıları boşluğa, kaosa ve anlamsızlığa mahkûm etmektedir. Bu tür bir arka plan çerçevesinde değerlendirildiğinde Hz. Musa'nın Mısır'daki faaliyetlerinin Mısırlılar, devlet ricali ve özellikle firavun için ne kadar büyük bir meydan okuma olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Yazar, Mısır firavunlarının Horus miti çerçevesinde görev ve sorumluluklarından bahsederken *maat* konusuna da yer ayırmaktadır. Mısır inancına göre bir düzen, denge ve kâinattaki uyumu ifade eden *maat*, Hint dinlerindeki *dharma* inancına benzemektedir. Yazar, burada Mısır yöneticilerinin *maatı* tesis etmek gibi bir görevlerinin olduğuna, bu görevin aynı zamanda kaos, adaletsizlik, kargaşa ve düzensizlik olan *isfetin* de yok edilmesini beraberinde getirdiğine işaret etmektedir (s. 61). Yazar, buradan hareketle iyilik ve düzenin temsilcisi olarak görülen Horus'un, *maatı* sağlamlaştırmakla görevli olduğuna; kaosu temsilcisi olan Seth'in de *isfetin* hâkim olması planladığına işaret etmektedir. Yazar, buradan hareketle Horus-Seth zıtlığını, *maat-isfet* kavramları üzerinden işlemektedir (ss. 63-65).

Yazar, Kitab-ı Mukaddes araştırmalarında İsrailoğullarının Mısır tecrübeleriyle ilgili önemli tartışma konularından biri olan Amarna kayıtlarındaki *apiru/habiru* kelimesine de geniş yer ayırmaktadır (ss. 72-79). Olgun, burada *apiru/habiru* kelimeleriyle ilgili kanaatini paylaşmadan önce konuyla ilgili araştırmaları analiz etmekte ve kelimenin İbrani kelimesiyle benzerliğine dair iddiaları ve karşı tezleri yorumlamaktadır. Neticede bu kavramın doğudaki Semitik bölgelerden Mısır'a gelmiş göçmenler için kullanıldığı, etnik bir sınıf olmaktan ziyade sosyal bir sınıfa işaret ettiğine vurgu yapmaktadır. Bu noktada yazar, Musa zamanındaki İsrailoğullarının da bu gruba dâhil edilebileceğine işaret etmektedir. Olgun, burada doğrudan kaçak işçi veya göçmen gibi gelenlerle İsrailoğulları arasında bir ayrıma gitmektedir. Buna göre, İsrailoğulları Yusuf zamanında bu sosyal sınıfın içerisinde değillerdi. Fakat zaman içerisinde statülerini kaybetmeleriyle eziyet gören bir işçi sınıfa dönüştüler. Neticede yazara göre *apiru/habiru* kelimesi, Hz. Musa zamanında

Mısır'da İsrailoğullarını da içine alan ve sosyal statü açısından ezilen bütün gruplar için kullanılan şemsiye bir isimlendirmedir (s. 79).

Olgun'un dikkat çekmek istediği hususlardan birisi de Musa'nın firavunun karşısına çıktığında kendisini görevlendiren varlığın tanımına dairdir. Tevrat'a göre Tanrı, kendisini Musa'ya, "İbrahim'in, İshak'ın, Yakup'un Tanrısı'yım (Çıkış, 3:6)" şeklinde tanıtmaktadır. Ardından "İsraililere de ki, 'Beni size atalarınız İbrahim'in, İshak'ın, Yakup'un Tanrısı Yahve gönderdi (Çıkış, 3:15)" şeklinde ifadelerle kendisini yine İbrani atalarının Tanrısı olarak sunmakta ve Musa ve İsrailoğullarından ileri gelenlerin Mısır kralına giderek "İbranilerin Tanrısı Yahve bizimle görüştü (Çıkış, 3:18)" demelerini istemektedir. Yazar, bunu İsrailoğullarının o dönemler itibarıyla henoteist tanrı tasavvuruna sahip olmalarına bağlamaktadır. Bu çerçevede yazara göre "Tevrat anlatısı Hz. Musa'nın tanrısının firavunun gözünde Kadim Mısır ya da Mezopotamya coğrafyasında var olan kent tanrılarından bir tanrı olarak görüldüğünü ifade etmektedir (s. 99)." Olgun, aynı hadisenin Kur'an'da anlatımında "âlemlerin Rabbi olan Allah (26/Şuara, 16; 28/Kasas, 30; 7/Araf, 104)" ifadelerinin kullanılmasına dikkat çekmektedir. Olgun, Kur'an'ın kullanımının incelikler içerdiğine ve bunun iki açıdan Mısır mitolojisine bir meydan okuma olduğuna işaret etmektedir. Bunlardan ilki Allah'ın, "göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların, sizin de evvelki atalarınızın da Rabbi (26/Şuara, 24, 26)" oluşudur. Yazar, burada ölen Mısırlıların Osiris'in yargılamasına muhatap oldukları şeklindeki Mısır inancının reddedildiğini öne sürmektedir. Bir diğer ifadeyle "evvelki atalarınızın da Rabbi" denilmesi, ölenlerin de Allah'ın bilgisi ve kontrolünde olduğuna, ölüm sonrasında Mısırlıların düşündüğü gibi bir sürecin yaşanmayacağına işaret edilmektedir. Yazara göre konunun bir diğer boyutu da *maat*'ın tesis edilmesinin tanrısal bir fonksiyonla krala devredilmesi ve kralın düzenin koruyucusu ve tabir caizse "rabbi" oluşunun reddedilmesidir. Burada da Hz. Musa'nın Allah'tan bahsederken "O, doğunun, batının ve ikisinin arasında bulunanların Rabbidir (26/Şuara, 28)" ifadelerini kullanması, *maat* doktrini ve düzenin tesisleriyle ilgili bütün Antik Mısır mitolojik inançlarını yok saydığını göstermektedir (ss. 99-100).

Olgun, Hz. Musa'nın sihirbazlarla mücadelesine değinirken önemli bir hususa işaret etmektedir. Buna göre asanın yılanı ya da

elinin bembeyaz bir renge dönüşmesi gibi birtakım mucizelerin Mısır halkının zihninde bir karşılığı bulunmaktadır ve bütün bunlar aşına oldukları bir sihir çeşididir. Dolayısıyla Hz. Musa'nın firavunun önünde sergilediği mucizelerin firavun tarafından sihirbazlık olarak değerlendirilmesi anlaşılabilir bir durumdur (ss. 115-116). Yazar haklı olarak Hz. Musa'nın esasının hareketlenerek yılan dönüşmesinin firavunu pek şaşırtmadığını dile getirmektedir: "Meseleye firavunun zihniyle bakıldığında, Hz. Musa'nın "âlemlerin rabbi" ifadesi ne kadar garip karşılanmışsa, ortaya konulan mucize, yani asanın yılan dönüşmesi bu gelenek bağlamında o kadar tanıdık gelmiş olmalıdır (s. 116)". Böyle olunca Musa'yla sihirbazların sihir düellosu yapması fikri, sihirden en kabiliyetli insanlara sahip firavuna çok cazip gelmiştir. Zira böyle bir gösteriyle firavunun, Hz. Musa'nın "sihri"ni alt ederek planlarını yok etme imkânı doğmuştur. Yazar, burada Mısırlıların gözüyle meseleyi ele almaktadır. İşte bu yöntem, tam da Dinler Tarihi disiplindeki "fenomenolojik yöntem"dir. Fenomenolojik yöntemle incelenen bir olayda, o olayın yaşandığı kavmin, kültürün, kabilenin gözünden meselelere bakılarak söz konusu olgu/fenomen anlaşılmaya çalışılmaktadır. Böylece o kültürün/dinin inançlı olan bireyler tarafından olayın nasıl algılandığını tespit edilmektedir. Bu yöntem bize orijinaline en yakın anlamı yakalamaya imkân vermektedir. Bu sebeple kısaca çalışmalarında fenomenolojik yöntemin esas alınarak inceleme yapılması önem arz etmektedir. Nitekim Musa'nın esasının yılan olup sihirbazların yılanlarını yutması bir mitin ve bir ideolojinin çökmesi anlamına gelmektedir. Bir diğer ifadeyle firavun, en kudretli olduğu bir ortamda bütün karizmasını yitirmiştir (ss. 122-124). Bu durum, ancak Mısırlıların gözünden, "karşıdan", başka bir deyişle "fenomenolojik yöntem"le incelendiğinde ne kadar büyük bir meydan okuma ve ne kadar can yakıcı bir hadise olduğu anlaşılabilir. Diğer türlü sihirbazların secde etmesi, firavunun onları çok ağır bir şekilde cezalandırma tehdidi gibi tepkilerin basit bir sihirbazlık müسابakasının neticeleri olmaması gerekirdi.

Olgun, Tevrat'a göre Mısır'ın başına gelen on belayı Kur'an'la karşılaştırmalı olarak geniş bir şekilde incelemektedir (ss. 130-162). Bu kısımda, Mısır üzerine gönderilen bütün musibetler, Mısırlıların gözüyle analiz edilerek her birinin doğrudan Mısır mitolojisini tehdit eden bir içeriğe sahip olduğu üzerinde durulmuştur. Bu durum

aynı zamanda yazarın dikkat çektiği üzere *maat* doktrinini tehdit etmektedir. Düzeni sağlamakla görevli firavun da bu durumda çaresiz kalmaktadır. Bu musibetlerin her birinin Mısır halkının zihnindeki bir tanrıyı ve miti hedef alması aynı zamanda bütün sistemin sarsılması ve çok büyük bir meydan okuma olarak karşımıza çıkmaktadır (ss. 158-62). Benzer bir durum Musa'nın Kızıldeniz'i yarmasından sonra firavun ve ordusunun, bu durumu garipseyerek İsrailoğullarının arkasından Kızıldeniz'e girmelerinde görülmektedir. Firavunun bu cesaretinin arkasında yatan şey, Musa'nın yaptığı şeyin bir sihirbazlık numarası olarak görülmesidir. Nitekim Antik Mısır kayıtlarında su birikintilerinin yarıldığına dair anlatımlara rastlanmaktadır (s. 165). Bu hadise de olayları Mısırlıların gözüyle okumaya örnek olarak değerlendirilebilir.

Musibetler arasında en dikkat çekici olan hiç şüphesiz ilk doğanların ölümüdür. Yazar, ilk doğanların ölümünü ele aldıktan sonra Kur'an'da bu musibete değinilmemesi üzerinde bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Öncelikle yazar, kimsenin bir diğeri-nin günahını taşımayacağı (35/Fatır, 18) kuralından hareketle ebeveynlerin günahından çocukların sorumlu tutulamayacağını belirtmektedir. Diğer taraftan Kur'an'daki bazı kıssalarda ilahi azaba uğrayan kavimlere yönelik helâklarda sadece inananların kurtulduğuna işaret etmektedir. Bu tür helak anlatılarında helak edilen kavimlerdeki çocukların kurtulduklarına dair bir ifadenin bulunmadığına dikkat çeken yazar, Nuh ve Lut peygamberlerin kavimlerinin inananların o bölgeden ayrılmalarından sonra helak edilmesini buna örnek olarak göstermektedir. Olgun, burada ilginç bir bilgi paylaşmaktadır. Buna göre Araf Suresi 133. ayette bahsedilen Mısır belalarından "tufan", bazı araştırmacılar tarafından her türlü meteorolojik bela çeşidi için kullanılan şemsiye bir isimlendirme olarak anlaşılmış ve buradan hareketle ilk doğanların ölümüne işaret ettiğine dair yorumlar yapılmıştır.² Yazar, bu ihtimali değerlendirerek firavunun oğlunun da öldürülmesiyle tanrı-krallığın soy silsilesinin kesintiye uğratıldığına vurgu yapmaktadır (s. 158). Olgun, ayrıca bu musibetin "Horus'un ölümü" metaforunun zeminini oluşturduğunu belirterek şu kanaati dile getirmektedir: "Neticede,

² Hüseyin Yakar, "Kur'an'da Firavun ve Kavminin Başına Geldiği Belirtilen Musibetlerin Tefsir Kaynakları, Tevrat ve Bilimsel Veriler Üzerinden Değerlendirilmesi", *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (2019): 949-953.

Kur'an'da söz edilen dokuz mucize/musibetin bir tanesinin de Hz. Musa'nın mücadele ettiği Kadim Mısır mitolojik söylemleri bir bütün olarak düşünüldüğünde Mısır halkının ve hayvanlarının ilk doğanın ölümü olduğu söylenebilir (s. 158).” Kanaatimizce bu iddia, kitaptaki en cesur ve en dikkat çekici iddia olarak gösterilebilir. Enine boyuna tartışılması gereken bu iddianın boyutları, bu yazının çerçevesini aşacak derecede -eskilerin tabiriyle- arız ve amiktir. Fakat her hâlükarda Kur'an'da yedi tanesi açık bir şekilde ifade edilen, fakat sekiz ve dokuzuncusu zikredilmeyen “dokuz mucize”den birinin tufan belasına bağlı olarak oluşan ilk doğanların ölümü olduğuna dair iddia etraflıca tartışılmayı hak etmektedir.

Olgun, Tevrat'ta firavunun Kızıldeniz'de boğulduğuna dair sarıh ifadelerin bulunmadığına dikkat çekerek Çıkış Kitabı'ndaki anlatımların daha çok firavunun ordusunun boğulmasına işaret ettiğini belirtmektedir (Çıkış, 14:28; 15:4). Kur'an'da ise firavunun boğulma temasının çok net olduğunu vurgulayan yazar, Kızıldeniz'de boğulurken firavunun “İsrailoğullarının inandığı Rabbe iman ettim (10/Yunus, 90)” şeklinde baştan beri reddettiği teklifi kabul ettiğine dikkat çekmektedir. Bu cümle, firavun ve otoritesinin tamamen iflas ettiğini göstermekle kalmayıp aynı zamanda bu durumun doğrudan firavunun ağzından itiraf edildiğini göstermektedir. Yazar, bu durumu Musa'nın ortaya koyduğu muhalefetle, *maat* idealini sağlamakla sorumlu olan tanrı-kral firavunun yani Horus mitolojisinin öldüğüne işaret olarak tanımlamaktadır (s. 173).

Olgun, Çıkış kıssasını bitirdikten sonra Yahudilerin zihninde bu kıssanın geriye dönük olarak nasıl algılandığına dair yorumları tartışmaktadır. Bunların başında Çıkış kıssasının Yahudi etnik kökeni için bir mite dönüştürüldüğü düşüncesi gelmektedir. Bu çerçevede Yahudiler arasında milli bir kimlik tesis edilmesi adına Çıkış anlatısının ön plana çıkarıldığına ve bazı kurgularla süslendiğine dair örnekleri sunan yazar, Mısırbilimci Jan Assman'ın “kültürel hafıza” kavramına da dikkat çekmektedir. Buna göre topluluklar geriye dönük olarak tarihlerinden bazı kesitleri bir kimlik ve hafıza inşasında kullanırlar. Kültürel hafızada bütün bir tarihi geçmişin kullanılması değil, işlevsel bazı kritik kesimlerin kullanılması söz konusudur. Bir diğer ifadeyle geçmiş hatırlanmak istendiği haliyle sunulmaktadır. Çıkış anlatısı özelinde bu geçmiş, zulüm altında in-

leyen atalarının bir zalim kralın elinden Tanrı'nın gücüyle çıkarılmasıdır. Yahudiler, Çıkış'ı bu şekilde hatırlamak istemektedirler. Bu bellek, her Pesah Bayramı'nda anlatılarak "hafıza" ve "hatıra" olarak canlı tutulmaktadır. Olgun'a göre bu durum daha sonra İsrail halkının Filistin coğrafyasındaki yerleşiminin kayıtsız şartsız meşruiyetine bir zemin olarak gösterilirken Hıristiyanlıkta ise dini ve politik baskılardan kurtulma ve özgürleşme olarak kendisine yer bulmuştur. Böylece her iki anlatımda da tarihsel gerçeklik göz ardı edilerek Çıkış anlatısının mitleştirilmesinin önü açılmıştır (ss. 184-204).

Son olarak yazar, Antik Mısır kayıtlarında boğulan bir firavundan neden bahsedilmediğiyle ilgili araştırmacıların kanaatlerini değerlendirmektedir. Bu noktada iki ihtimal öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Mısır propaganda sistemine göre Mısır'ı küçük düşürücü hiçbir ifadenin resmî kayıtlara girmemesidir. Mısır ordusunun kesin zafer kazanmadığı savaşlarda bile muzaffer olduğuna dair kayıtlar bunun örneği olarak sunulmuştur. Zira bu tür bir olumsuz kayıt aynı zamanda *maat* doktrininin yara aldığına dair bir veri olacaktır. İkinci ihtimal ise Mısırlıların sihirle ilgili inanışlarıyla ilişkilidir. Buna göre kayıt altına alınacak bu sözler kutsal yazı olarak görüleceği için büyüsel etkiler taşıyabilirler. Bu anlayışa göre Mısır halkı, bu hadisenin yazıyla kayda geçirilip daha sonra da sık sık okunmasıyla tekrar gerçekleşmesinden korkmuşlardır. Bir diğer ifadeyle bu tür şeylerin yazılması ve okunması, kozmik büyüsel güçleri harekete geçirmek suretiyle bir nevi dua niteliğine bürünmektedir. Böyle olunca Çıkış anlatısı Mısır halkının hafızasında adeta yok edilmiştir. Olgun'a göre, Mısırlıların gözüyle bakıldığında kölelerini kovalarken Kızıldeniz'de boğulup öldüklerine dair bir kaydın olmaması onurlarının rencide edilmemesi adına anlaşılabilir bir durumdur (ss. 225-227). Burada Olgun'un analizlerine bir ekleme yapmak da yerinde olacaktır. Günümüze kadar ortaya çıkmamış Çıkış anlatısının, Antik Mısır kayıtlarında ortaya çıkması yine de ihtimal dâhilindedir. Bilindiği üzere Antik Mısır'da lanet metinleri mevcuttur. Mısırlılar çoğunlukla çanak-çömlek gibi malzemelere düşmanlarının isimlerini yazıp, lanet ifadeleri okuyarak bu malzemeleri parçalamaktaydılar. Hatta bazı araştırmacılar, Musa'nın buzağıyı paramparça edip suya savurmasını, bazı araştırmacılar ise levhaları parçalamasını Antik Mısır'daki lanet uygulamalarıyla ilişkilendirmektedirler. Buradan hareketle, kanaatimizce eğer Antik Mısır'da

İsrailoğullarıyla ilgili bir kayıt bulunacaksa bunun lanet metinleri arasından çıkması kuvvetle muhtemeldir.

Olgun'un kitabı ülkemizde Antik Mısır araştırmalarına yönelik ilgiyi artıracığı ve kısaca incelemelerine de katkı sağlayacağı açıktır. Eğer bu kitabın takip ettiği "karşıdan" inceleme yöntemi anlaşılmasa sıklıkla "Allah, Mısır mitolojisini mi dikkate alıyor yani?" sorusuyla muhatap olmak zorunda kalınacaktır. O zaman bu soruyu soranın önce şu soruya cevap vermesi gerekmektedir: "Allah, Mısır'daki sihir kabiliyetini mi dikkate alıyor ki Musa'yı asa mucizesiyle gönderdi?" Aslında bu tür soruları soranlar da şunun farkındadırlar ki Allah, her peygamberin mucizesini gönderildiği kavmin en yüksek kabiliyeti üzerinden vermiştir. Kitaplarda bu ilkeye genellikle Hz. Musa ve Hz. Muhammed üzerinden örnek verilmektedir. Antik Mısır'da sihir çok revaçta olduğu için Hz. Musa bu türden bir mucizeyle donatılmış ve onların sihirlerini geçersiz bırakmıştır. Diğer taraftan Hz. Muhammed de Kur'an gibi çok güçlü bir ilahi hitapla Mekkeli müşriklere meydan okumuştur. Özetle, peygamberlerin gönderildikleri kavimlerin inanç esasları, mitolojileri, ritüelleri ve tarihleri detaylı bir şekilde analiz edildiğinde taşlar yerine oturmaktadır.

Konuyla ilgili olması açısından İsrailiyat kavramına da değinilmesi yerinde olacaktır. Bilindiği üzere İsrâiliyât, "yabancı kültürlerden İslam kültürüne girmiş bilgiler" için kullanılmaktadır. Her ne kadar İsrâiliyât kelimesinde İsrail kelimesi kullanılsa da İsrâiliyât, Yahudilik dışında Hıristiyanlık, Mecûsîlik, Sabîilik ve Gnostisizm gibi bütün din ve kültürlerden İslam kaynaklarına giren bilgilere şemsiye isim olarak kullanılmaktadır. Fakat bunlar arasında en fazla malumat aktarımının Yahudilikten olması sebebiyle İsrâiliyât adı tercih edilmiştir. Günümüze kadar İsrâiliyât kavramı, klasik dönemdeki malzemeler için kullanılmıştır. Bir örnek üzerinden daha da somutlaştırmak gerekirse, Mukatil ve Taberî başta olmak üzere müfessirlerin diğer medeniyetlere dair paylaştığı bilgiler İsrâiliyât bilgisi olarak değerlendirilmektedir. Fakat bunun dışında geniş bir yelpazede "İsrâiliyât" bilgisinden yararlanılmamaktadır. İsrâiliyât kelimesine sadece klasik kitaplardaki bilgi olarak değil yeni keşifleri de içine alan şemsiye bir isimlendirme olarak bakacak olursak, Kur'an kıssalarını daha iyi anlamamız için Mısırbilim, Hititoloji, Sü-

meroloji, Arkeoloji ve Antropoloji gibi farklı bilgi havuzlarından istifade etmek durumundayız. Bu anlamda “yeni nesil İsrâiliyât” veya “modern İsrâiliyât” diyebileceğimiz bu bilgi kaynaklarının mutlaka Kur’an araştırmacılarının gündeminde olması gerekmektedir.

Özetle Olgun’un kitabı, Hz. Musa’nın tebliğinin/mesajının anlaşılması adına Antik Mısır inanışlarına dikkat çeken ve hadiseleri onların gözüyle okumayı teklif eden önemli bir çalışmadır. Bu kitabı sadece Dinler tarihçilerinin değil özellikle kıssa çalışanların okuması gerektiği kanaatindeyiz. Tefsir araştırmacılarının ısrarla ve haklı olarak vurguladıkları “Kur’an’ı Hz. Muhammed’in siretiyle okumak” veya “nüzul ortamında ne anlama geldiği” gibi esasların da bu kitapta dile getirilen hususlarla daha iyi kavranacağı kanaatindeyiz. Bir diğer ifadeyle bir taraftan olayların tarihteki karşılıklarını tespit etmek, diğer taraftan da Hz. Muhammed ve sahabe için bu ayetlerin hangi bağlama denk geldiğini belirlemek resmin tamamlanmasını sağlayacaktır.

Yasin MERAL

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Dinler Tarihi Anabilim Dalı

